

แนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาปัจเจกชนและชุมชน
THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY CONCEPTS FOR INDIVIDUAL
AND COMMUNITY DEVELOPMENT

Ven. Dr. Sovanna Hoeurn¹, พระครูสุนทรสืลสัมบัน (คำรณ คุณสมปณฺโณ)²
Phrakrusunthornsilasamban (Khamron Gunasampanno)²

Wat Damnak Temple, Cambodia¹, วัดบ้านกร่าง สุพรรณบุรี²
 Wat Ban Krang, Suphan Buri Province²

Email: sovannahoeurn@gmail.com¹

Received 20 December 2024; Revised 30 December 2024; Accepted 30 December 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ เป็นการกล่าวถึงประเด็นแนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาปัจเจกชนและชุมชน แนวคิดปัจเจกนิยมในปรัชญาอรรถิถาว์นิยมกล่าวถึงการมีเสรีภาพและความ รับผิดชอบในการเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธต่อปรากฏการณ์ของชีวิตที่มนุษย์ต้องเผชิญหน้าด้วยความ เป็นตัวของตัวเอง โดยการยอมรับผลที่เกิดขึ้นแก่ตนเองและสังคม ส่วนปัจเจกนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงคุณลักษณะเฉพาะของความเป็นมนุษย์ที่แต่ละบุคคลจะมีความสามารถปฏิบัติเพื่อแสวงหา ความจริงของชีวิตตามแนวคิดและวิถีของตนเอง ในการพัฒนาความเป็นอิสระทางจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น ในวัตถุและรู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิตและสังคมแบบมีปฏิสัมพันธ์อย่างสอดคล้องซึ่งกันและกัน จากการวิเคราะห์แนวคิดทั้งสองพบว่า แนวคิดปัจเจกนิยมในปรัชญาอรรถิถาว์นิยมมีความเข้มข้น ในด้านความมีเสรีภาพโดยไม่สนใจผู้อื่น ซึ่งต่างจากปัจเจกนิยมพุทธปรัชญาเถรวาท เป็นปัจเจกนิยมที่แสดง ถึงการพัฒนาตนเองและพร้อมที่จะช่วยเหลือคนอื่น โดยอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจตนเอง และเข้าใจผู้อื่นด้วย และพร้อมเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อันเป็นการพัฒนาความเป็นปัจเจกนิยม

คำสำคัญ : ปัจเจกชน, ชุมชน, พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

This Article is a study of the concept of individualism in Theravada Buddhist Philosophy Concepts for Individual and Community Development.

The study found that individualism in the existentialism philosophy is popular with the freedom and responsibility to choose an enterprise with identity and acceptance. It will happen to themselves and to the society in which freedom is accepted and responsible for the truth. Individualism in Theravada Buddhist Philosophy discusses the unique characteristics of humanity that each person is capable of practicing in order to seek the truth of life according to his or her own ideas and paths. To develop a mental independence that does not hold on to objects and knows the realities of life and society in a mutually coherent way. Based on the analysis of the two concepts, the individualistic concept of existentialism is concentrated in terms of liberty without regard for others. Unlike individualism, Theravada Buddhist philosophy. It is an individualism that represents self-improvement and is ready to help others. By living together in self-understanding, and understand others, understanding the nature of man, and the development of individualism as a whole.

Keywords: Individual, Community, Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

การที่มนุษย์ไม่สามารถหาเหตุผลจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของตนได้ นับเป็นปัญหาที่ บ่งบอกได้ว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นไปตามความเคยชิน และอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าการดำเนิน ชีวิตอย่างมีเหตุผล จึงมีความสงสัยเกิดขึ้นมากมายในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการกระทำเพื่อตนเอง การกระทำเพื่อผู้อื่นและสังคม และส่วนหนึ่งก็เกิดจากทัศนคติที่อยู่ภายในแต่ละปัจเจกบุคคล ในความเป็น มนุษย์ที่มีคุณค่าและส่งผลดีออกมาให้เกิดคุณประโยชน์ต่อสังคม “การมีชีวิตที่ถูกต้องดีงามและประเสริฐ อย่างแท้จริง คือ การมีชีวิตที่เป็นปัจเจกบุคคลอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อื่นได้” (พระมหาพูนศักดิ์ วชิรวโส (กมล), 2561: 275) พุทธปรัชญาจำแนกมนุษย์ ออกเป็น 4 ประเภท คือ 1) บุคคลผู้มีดีมาและมีดีไป 2) บุคคลผู้มีดีมาแต่สว่างไป 3) บุคคลผู้สว่างมา แต่มีดีไป 4) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป เราสามารถประเมินความเป็นมนุษย์ได้จากบุคคล 4 ประเภทนี้ มนุษย์สามารถคิด พูด ทำ จึงจัดเป็นศักยภาพ ในการกระทำทางมโนกรรม วชิกรรม และกายกรรม การกระทำในลักษณะนี้ คือ เสรีภาพ (Freedom) ในการกระทำและการเป็นอยู่ของบุคคล เมื่อเป็นเช่นนี้ปัจเจกชน เป็นผู้มีวิสัยคล้ายปัจเจกพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่ศรัทธาใครอย่างสาวกเลย หมายความว่าอย่างไร หมายความว่าเขาอาจศรัทธาผู้อื่นได้แต่จะไม่ใช่แบบสาวก เช่น ไปอ่านหนังสือของท่านพุทธทาสแล้วศรัทธา ท่านพุทธทาส แต่ไม่ไปต่อสายธรรมโดยตรงแบบตัวต่อตัว ยังคงเชื่อตัวเอง อ่านเอง ศึกษาเองอยู่ต่อไป ต่อให้

เขาได้ครูอาจารย์ที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี จะสอน จะถ่ายทอดอะไรให้ เขาก็จะไม่เอา ไม่รับ แต่ยินดีที่จะศึกษาด้วยตนเองและมักจะใช้การอ่านเอา ยิ่งอ่านมาก ยิ่งเหมือนรู้มาก ยิ่งรู้มาก ก็หลงตัวเองมาก ยิ่งมีคนชื่นชมในความรู้ของตนมาก ก็ยิ่งเตลิดเปิดเปิงไปใหญ่ คือ หลงตัวเองคิดว่าได้อรหันต์แล้ว ด้วยการอ่านเองศึกษาเอง ปฏิบัติเองอย่างนั้น อันไม่ใช่วิถีของพระพุทธศาสนาเลย เป็นวิถีแบบปัจเจกชน แบบพระปัจเจกพุทธเจ้า ในพระพุทธศาสนานั้น จะไม่ศึกษาเอง แต่จะมีการต่อสายธรรม และรับธรรมจากพระพุทธเจ้า เพราะไม่ใช่ปัจเจกชน ไม่ใช่พระปัจเจกพุทธเจ้า นี่คือนิเวศน์ในพระพุทธศาสนา อนึ่ง ปัจเจกชนไม่ใช่คนที่ไม่มีเพื่อน เขาอาจมีคนที่รู้จักมากมาย มีลูกศิษย์มากมายได้ แต่ด้วยจิตที่ไม่ยอมก้มจันต่อใครเลยทั้งนั้นนอกจากตัวเองเขาย่อมเข้าถึงซึ่งความเป็นปัจเจกชนได้ไม่จากต่างพระเทวทศที่แม้จะมีคนหลงเชื่อตามท่านไปมากมาย แต่สุดท้าย

ท่านก็จะได้ตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ดีการต่อสายธรรม และการรับธรรมนั้น เป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธศาสนา และเราควรไปต่อสายธรรมที่ตรงทางจากพระพุทธเจ้า เพราะท่านคือผู้ที่ได้รับกิจโปรดสัตว์มา ไม่ใช่ผู้อื่น แม้พระพุทธเจ้าจะไม่มีขันธห้าแล้ว เราสามารถรับธรรมจากท่านได้โดยตรงง่ายกว่ายามที่ท่านมีขันธห้าเสียอีก หลายคนได้ขอธรรมโดยตรงจากพระพุทธเจ้าแล้วท่านก็ให้โดยตรง พิสูจน์ได้จริง เห็นจริง แก่ตัวเองมาแล้วมากมาย แต่การได้รับธรรมโดยตรงจากพระพุทธเจ้าไม่ผ่านสังขารมนุษย์นี้ มีข้อเสียคือ ทำให้คนผู้นั้นคิดว่าตัวเองได้ธรรมเอง ไม่มีใครทำให้ตนได้รับ ก็เลยยังเหลือสัkkายทิฏฐิอยู่ จึงทำให้ไม่อาจสำเร็จเป็นอริยบุคคล จำต้องได้รับการทำลายสัkkายทิฏฐิจากมนุษย์ที่มีสังขารด้วย พร้อมๆ กัน จึงจะสำเร็จผลเป็นพระอริยบุคคลได้ ดังนั้น มนุษย์บางคนจึงทำตนตั้ง "สะพานเชื่อม" เพื่อให้พระพุทธเจ้าที่ไม่มีสังขารแล้ว ได้มาโปรดสัตว์ โดยขณะเดียวกัน ก็จะช่วยให้คนเหล่านั้น หมดสัkkายทิฏฐิไปด้วย แต่เพราะภาพลักษณ์เปลือกนอกที่ดูเหมือนการเข้าทรง มากเกินไป ทำให้คนเข้าใจผิด คิดว่าบ้า คิดว่าเพี้ยน การเข้าทรงพระพุทธเจ้านั้น ไม่มีจริง เป็นไปไม่ได้ เพราะเข้าใจผิดและมีอคติต่อการเข้าทรง แท้แล้ววิธีนี้ ไม่ใช่การเข้าทรงแต่อย่างใด เป็นเพียงการใช้สังขารช่วยเป็นสะพานเชื่อมโยงไปสู่พระพุทธเจ้าเท่านั้นเอง อนึ่ง ท่านที่รับไม่ได้กับวิธีการนี้ สามารถรับธรรมโดยตรงจากพระพุทธเจ้า

แนวทางการพัฒนาตนเอง

การจะให้ชีวิตประสบความสำเร็จในแต่ละด้าน อาทิ ด้านเงินทอง ด้านงานที่ดี ด้านครอบครัวที่ดี มีคนรักคนเมตตา แต่การที่จะไปถึงจุดที่ประสบความสำเร็จได้นั้น ย่อมมาจากการพัฒนาตนเอง คงไม่มีใครไม่เคยลำบาก ไม่ว่าจะเป็นคนรวยหรือคนจนก็ต้องผ่านความยากลำบากมาด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่อยู่ในบริบทหรือเหตุการณ์ที่ต่างกันเท่านั้นเอง แต่หากคุณฝ่าฟันความยากลำบากหรืออุปสรรคต่าง ๆ ไปได้ หนทางสว่างและความสำเร็จก็ไม่ไกลเกินไขว่คว้า บทความนี้มีความพิเศษเป็นอย่างมากเพราะจะเป็นการรวบรวมแนวทาง การพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จในชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เปรียบเสมือนเข็มทิศที่จะไม่ทำให้คุณหลงดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาตนเองทางด้านการงานและการเงิน หาต้องการที่จะพัฒนาตนเองทางด้านการเงิน ในทางพระพุทธศาสนามีหลักให้ปฏิบัติอยู่ หลายข้อด้วยกันคือ 1) จักขุมา เป็นผู้มีปัญญามองการณ์ไกล 2) วิธูโร เป็นผู้รอบรู้ในการจัดการกิจการงานทุกอย่างอย่างถูกต้อง และ 3) นิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี คุณสมบัติทั้ง 3 ข้อนี้ย่อมทำให้ผู้นำสามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549: 38-79)

จะเรียกว่าเป็นหลักปฏิบัติของพ่อค้าในสมัยพุทธกาล และเป็นหลักของนักธุรกิจในสมัยปัจจุบันนี้เลยก็ได้ นอกจากจะเป็นคนเก่ง รอบรู้กิจการงานทุกอย่าง มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีแล้ว ต้องมีหลักธรรมอีกข้อหนึ่งมาช่วยในการพัฒนาทางด้านการเงิน ทำให้รวยขึ้นเป็นเศรษฐี นี้เรียกว่า หัวใจเศรษฐี จะต้องเป็นคำย่อ ๆ ว่า อุ อา ก ส

1) อุ ย่อมาจาก อุฏฐานสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมด้วยความหมั่น เช่นขยันหมั่นเพียร เลี้ยงชีพด้วยการหมั่นประกอบกิจการงาน เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่อง อันเป็นอุบายในการงานนั้น ให้สามารถทำได้สำเร็จ

2) อา ย่อมาจาก อารักขสัมปทา หมายถึง ถึงพร้อมด้วยการรักษาโภคทรัพย์ (ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม) เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูล ไม่ให้ถูกลัก หรือทำลายไปโดยภัยต่างๆ

3) กะ ย่อมาจาก กัลยาณมิตตตา หมายถึง คบคนดี ไม่คบคนชั่ว อยู่อาศัยในบ้านหรือนิคมใด ย่อมดำรงตน เจริญ สันทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมนั้น ซึ่งเป็นผู้มีสมาจารบริสุทธิ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

4) สะ ย่อมาจาก สมชีวิตา หมายถึง อยู่อย่างพอเพียง รู้ทางเจริญทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะไม่ให้อสุรุยสุรายพุ่มพายนัก ไม่ให้ผิดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, 2551: 262)

ถ้าปฏิบัติตามนี้ได้ ต้องกลายเป็นเศรษฐีอย่างแน่นอน เป็นหลักแห่งความมั่นคง ยั่งยืนทางสังคม ยิ่งปัจจุบันการเรียนรู้หรือการจะประกอบกิจการงานอะไรนั้นง่ายมาก สามารถเรียนรู้ได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

2. การพัฒนาตนเองด้วยหลักไตรสิกขา

การฝึกฝนและพัฒนาตนนั้นทางพุทธศาสนาจัดวางเป็นหลักเรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ ประกอบด้วย

1) ศีล เป็นเรื่องของการฝึกในด้านพฤติกรรม โดยเฉพาะพฤติกรรมเคยชิน เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีลก็คือวินัย วินัยเป็นจุดเริ่มต้นในกระบวนการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้เหมาะสมกับการพัฒนาและให้เอื้อโอกาสในการที่จะพัฒนา เมื่อฝึกได้ผลจนคนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัยนั้น

แล้วก็เกิดเป็นศีล ดังนั้น โดยสรุปวินัยจะมาในรูปของการฝึกพฤติกรรมเคยชินที่ดี และการจัดสภาพแวดล้อม ที่จะป้องกันไม่ให้มีพฤติกรรมที่ไม่ดี และเอื้อต่อการมีพฤติกรรมที่ดีที่พึงประสงค์ การฝึกคนให้คุ้นกับพฤติกรรมที่ดี ตลอดจนการจัดระเบียบระบบทั้งหลายทั้งปวงในสังคมมนุษย์

2) สมาธิ เป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็ง มั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความแน่วแน่มั่นคง ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความอิ่มใจ ความร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พูดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต

3) ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ตรวจสอบ คิดการต่างๆ สร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้เห็นตามที่เป็นจริง ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดปัญหา ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง 3 ประการที่กล่าวมานี้ เป็นส่วนประกอบของชีวิตที่ดีงาม เราก็ฝึกคนให้เจริญงอกงามในองค์ประกอบเหล่านี้ และให้องค์ประกอบเหล่านี้ นำเขาสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง ตัวการฝึกที่จะให้มีชีวิตที่ดีงามเป็นสิกขา ตัวชีวิตที่ดีงามที่เกิดจากการฝึกนั้นก็เปี่ยมมรรค

3. การพัฒนาตนเองด้วยหลักภาวนา 4 คำว่าภาวนา แปลว่าทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น หรือฝึกอบรม ภาวนาจัดเป็น 4 อย่าง คือ 1) กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ 2) ศีลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม 3) จิตภาวนา การพัฒนาจิต คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในความดีงาม ความเข้มแข็งมั่นคงสงบสุข และเป็นอิสระ 4) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้าง ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเหตุผล และการหยั่งรู้ความจริง จนเข้าถึงอิสรภาพ มีชีวิตที่ดีงามปลอดทุกข์ปราศปัญหา

เนื่องจากภาวนานิยมใช้ในเชิงการวัดผลของการศึกษาหรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์ที่พบจึงมักเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือ แทนที่จะเป็นกายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ก็เปลี่ยนเป็น

1) ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักบริโภคปัจจัย 4 รู้จักใช้อินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในการเสพหรือใช้สอย วัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนเทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่เป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิต (กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูแลเป็น พึ่งเป็น ฯลฯ)

2) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดำรงตนอยู่ในวินัย และอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูลสร้างสรรค์และส่งเสริมสันติสุข (เสวนา-คบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น)

3) ภาวจิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (มีจิตภาวนา) คือมีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร มีมูทิตา ความเคารพอ่อนน้อม ความกตัญญู กตเวทิตะ เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอุตสาหะวิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เอิบอิ่ม ผ่องใส และสงบสุข (ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น)

4) ภาวติปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (มีปัญญาภาวนา) คือรู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่างๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุผล มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ และแรงจูงใจเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพ ปลอดทุกข์ปราศปัญหา (คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 46-47)

ผู้มีภาวนา ครบทั้ง 4 อย่างนี้ เป็นภาวิต ทั้ง 4 ด้านนี้แล้ว โดยสมบูรณ์ เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” แปลว่าผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่พระอรหันต์ เป็นอเสขะ คือผู้จบการศึกษาแล้ว ไม่ต้องศึกษาอีกต่อไป

การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งตามแนววิถีพุทธ

การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งตามแนววิถีพุทธ ถูกหยิบยกขึ้นมาในฐานะเป็นแกนกลางทางจิตใจเป็นกรอบแห่งความประพฤติของประชาชนในสังคม ซึ่งในอดีตพระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทโดยตรงในการให้การศึกษา และการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น ส่งเสริมการศึกษาพยายามสอนให้ประชาชนมีความรู้ความสามารถในการดำเนินงานต่าง ๆ ได้เอง สอนให้รู้จักใช้สติปัญญาในกิจการทั้งปวง ให้รู้จักคิด ไม่เป็นคนเชื่ออย่างงมงาย ชีวิตที่มีคุณภาพต้องมีการพัฒนาทั้งทางโลก และทางธรรม การที่บุคคลจะประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้นต้องมีหลักธรรมสำหรับยึดปฏิบัติ ซึ่งเป็นการพัฒนา ความเจริญงอกงามทางจิตใจ และสติปัญญา เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีแก่นสาร และเป็นชีวิตที่มีค่า อย่างแท้จริงสมกับที่เกิดมาเป็นมนุษย์ หลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนาเป็นหลักความจริงที่ควรรู้และเป็นหลัก ความดีที่ควรประพฤติเพื่อการดำเนินชีวิตที่มีคุณภาพในทุกด้าน เช่น การพัฒนาตนเอง พัฒนาครอบครัว พัฒนาการงาน และพัฒนาสังคม โดยมีหลักธรรมพื้นฐานในการพัฒนาด้านต่าง ๆ แนวทางการดำเนินชีวิตของคนไทยที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย วิถีพุทธจึงเป็นแหล่งรวมความรู้เรื่องสังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่

ภูมิปัญญาของคนไทย การประพฤติ ปฏิบัติ การศึกษา อบรม และการสืบทอดวัฒนธรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบัน (กษราภรณ์ บุรวัฒน์, เกศกนก พาพลงาม, จอ มิน, ชนัญญกร ภาวะดี, โกสิต สังขพิทักษ์, พระครูปลัดประสิทธิ์ ปลืพฺุโธ, 2563: 387-397)

การพัฒนาชุมชนทางด้านการครอบครัว

ครอบครัวเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับมนุษย์อย่างเรา ครอบครัวเป็นพื้นฐานหลักในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนได้ เพราะถือว่าเป็นถิ่นฐานเป็นแหล่งกำเนิด ฉะนั้น ต้องให้ความสำคัญกับครอบครัว โดยเฉพาะคนไทยที่

เน้นเรื่องของความกตัญญูเป็นสำคัญ แต่ก็มักจะเกิดปัญหาอยู่เรื่อยไป ทั้งลูกบ้าง ทั้งพ่อทั้งแม่บ้าง ทำร้ายกันบ้าง บางทีถึงกับทำร้ายจนเสียชีวิตก็มี ฉะนั้น จึงต้องเริ่มต้นพัฒนาชุมชนจากครอบครัวก่อน หลักธรรมที่จะใช้พัฒนาครอบครัวนั้นได้แก่ หลักฆราวาสธรรม หรือ การประพฤติตนอยู่ในธรรมของผู้ครองเรือนหรือเรียกอีกอย่างว่า “หลักการครองเรือน” สำหรับหลักการครองเรือนนี้ ตามหลักพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนมาก เพราะหากคนสองคนที่มาอยู่ร่วมกันโดยไม่มีหลักยึดอันเป็นแนวปฏิบัติเพื่อชีวิตสมรสที่สมบูรณ์แล้ว ย่อมจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัว การวางหลักนี้ไว้จึงเป็นเครื่องสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของพุทธศาสนาที่จะจัดระบบชีวิตครอบครัวให้ยั่งยืน ดังนั้นวิธีการสร้างครอบครัวสันติสุขในครอบครัว ด้วยการประพฤติธรรมของผู้ครองเรือนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นการใช้ชีวิตที่จะต้องใช้ศิลปะในการครองรักครองเรือนร่วมกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) สัจจะ คำว่า “สัจจะ” คือ ความสัตย์ซื่อจริงใจต่อกันของสมาชิกภายในครอบครัวโดยเฉพาะสามีภรรยาแล้วนับว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในการครองรักครองเรือนอย่างมีชั้นเชิงศิลปะในการใช้ชีวิตเพื่อให้เกิดความไว้วางใจ หรือไว้วางใจซึ่งกันและกัน เพราะช่วยทำให้เกิดความรักความอบอุ่นความปลอดภัยเมื่ออยู่ใกล้ชิดกัน หรือเมื่ออยู่ห่างไกลกันก็จะบังเกิดให้ระลึกถึงกันโดยปราศจากความเลวร้ายสงสัย ความสัตย์ซื่อจริงใจต่อกันและกันนั้นพื้นฐานสำคัญก็คือจิตใจที่วางไว้ในหนทางอันชอบด้วยหลักการและเหตุผลด้วยการเอาใจเขามาใส่ใจเรา ซึ่งจะต้องอยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมคือความมีเมตตาเป็นหลักจึงจะเป็นเหตุทำให้การแสดงออกทางกายและวาจาเป็นที่น่าเชื่อถือ นำมาซึ่งความสัตย์ซื่อต่อตนเองและครอบครัวต่อไป ดังนั้นการมีสัจจะจึงเป็นประเด็นแรกที่สำคัญมากในการครองรักครองเรือน

2) ทมะ ทุกคนในครอบครัวต่างก็ยึดมั่นในคุณธรรม คือความมีสัจจะ สัตย์ซื่อจริงใจต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยมีพื้นฐานทางด้านจิตใจคือความมีเมตตาซึ่งประกอบด้วยองค์ธรรมคือความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปกรรมซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุใกล้ของศีล 5 ประเด็นต่อไปที่จะต้องกล่าวถึงก็คือ “ทมะ” แปลว่า การรู้จักข่มใจ ข่มอารมณ์ให้หนึ่งด้วยการไม่แสดงอาการว่าวามเมื่อต้องประสบกับอารมณ์อันเป็นอนิฏฐารมณ์ และการรู้จักการปรับตัวเข้าหากัน อีกทั้งสมาชิกในครอบครัวจะเป็นพ่อผัว แม่ผัว หรือญาติพี่น้องของสามีหรือภรรยาก็ตามที่อยู่ร่วมชายคาเดียวกันกับเรานั้น ต่างก็มาจากพื้นฐานครอบครัวที่ไม่เหมือนกัน คติค่านิยมความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมก็แตกต่างกัน

3) ขันติ “ความอดทน” การใช้ชีวิตครองเรือนไม่ใช่จะต้องหล่อเลี้ยงกันด้วยความจริงใจและความอดกลั้นซึ่งมีให้ต่อกันและกันเท่านั้น แต่จะต้องหล่อเลี้ยงประคับประคองครอบครัวในเรื่องของฐานะทางเศรษฐกิจเพื่อความอยู่ดีกินดีสุขภาพดีของสมาชิกทุกคนภายในครอบครัวอีกด้วย เพราะฉะนั้น การประกอบอาชีพหรือการหารายได้เพื่อจุนเจือครอบครัวจึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการครองเรือนและเมื่อเป็นเช่นนี้คุณธรรมเรื่องความอดทนจึงเป็นเรื่องสำคัญ

4) จาคะ คำว่า “จาคะ” ในทัศนะพระพุทธศาสนา หมายถึง การเป็นผู้ที่มีน้ำใจอันแสดงออกซึ่งความเอื้อเฟื้อ การรู้จักเสียสละถือว่าเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของมนุษย์เพราะผู้ที่มีน้ำใจเสียสละมีน้ำใจย่อมเป็นที่รักที่

ขอบใจของบุคคลทั่วไปทั้งใกล้ตัวและไกลตัว ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ (1) การเสียสละวัตถุสิ่งของ (2) การเสียสละทางด้านอารมณ์ (จิตใจ) ซึ่งการเสียสละดังกล่าวมานี้จัดว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อศิลปการครองเรือนครองรักให้สงบราบรื่นและมีความสุข ปราศจากความรุนแรงใดๆ เกิดขึ้น หลักธรรมเรื่อง “จาคะ” จึงเป็นสิ่งสำคัญมากที่จะช่วยทำให้องค์ธรรมข้ออื่นๆ คือ สัจจะ ทมะ ชันตีมีความเด่นชัดมากยิ่งขึ้น อันแสดงให้เห็นถึงความหนักแน่นของการใช้ชีวิตคือ “การครองเรือน” มากยิ่งขึ้น (ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาพรหมมหาโส และ รุ่งโรจน์ ศิริพันธ์, 2563: 48-60)

การพัฒนาชุมชนเข้มแข็งตามหลักเบญจศีล

ศีล แปลว่า การรักษากายใจให้เรียบร้อย และยังหมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกกาย วาจาให้ดียิ่งขึ้น ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพ เพราะ “ศีล” เป็นสิ่งสำคัญที่ควรจะมีก่อน เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งความดีงาม เป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาแห่งกัลยาณธรรม และเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งปวง

คำว่า ศีล แปลว่า ปกติ สิ่งใดเป็นปกติสิ่งนั้นย่อมไม่มีโทษ อย่างบ้านเมืองสงบเป็นปกติ หมายความว่า ปราศจากภัยจากภายในและภายนอก คนมีความปกติภายในตนคือ ไม่มีภัยเบียดเบียน มีอาหารเครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัยเป็นปกติ คนที่อยู่ร่วมกันไม่เบียดเบียนก่อทุกข์แก่กัน คือ ไม่ฆ่ากัน ไม่ทำร้ายกัน ไม่ลักฉ้อแย่งชิงกัน ไม่ลักลอบทำชู้กัน ไม่ขี้ปดหลอกลวงกัน ไม่ขี้เมาก่อความร าคาญทะเลาะวิวาทกัน ในครอบครัวนั้นก็อยู่เป็นปกติ ไม่มีใครเดือดร้อนลำบากทุกข์ยาก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 12)

คำว่า ปกตินี้ จึงหมายถึง ความเรียบร้อยภายในตัวบุคคลแต่ละคนและทั้งหมู่คณะที่อยู่ร่วมกัน ปกตินี้มาจากภาษาบาลี คือ ศีล การรักษากายใจให้เรียบร้อย และยังหมายถึงข้อปฏิบัติ สำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ปกติมารยาทที่สะอาดปราศจากโทษ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร), 2546: 6)

เพราะฉะนั้น ศีล 5 เป็นหลักเบื้องต้นของพุทธศาสนิกชนที่ควร ประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน เพื่อให้สังคมอยู่ด้วยกันได้อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนผู้อื่นทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ ไม่ประพฤติผิดทางเพศ ไม่นอกใจคู่ครองของตน ไม่โกหกหลอกลวง และไม่ดำเนินชีวิตด้วยความ ประมาท หลักเบญจศีลหรือศีล 5 คือข้อกำหนดอย่างต่ำ ที่สุดในการควบคุมความประพฤติของมนุษย์ ประกอบด้วย

- 1) เว้นจากปาณาติปาต คือ ไม่ทำลายชีวิต ดำเนินชีวิตโดยปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้าน ชีวิต
- 2) เว้นจากอทินนาทาน คือ ไม่เอาของที่เขาไม่ได้ให้ดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สิน และกรรมสิทธิ์

3) เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร คือ ไม่ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย ดำเนินชีวิตที่ปราศจากการ เบียดเบียนผู้อื่น ทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจคู่ครองของตน

4) เว้นจากมุสาวาท คือ ไม่พูดเท็จ ดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จ โกหก หลอกลวง ตัณดรอนประโยชน์หรือแก่งแย่งทำลาย และ

5) เว้นจากของมีนเมา อันเป็นที่ตั้งของความประมาท คือไม่เสพของมีนเมา ดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาทหลังพลาดมีเมา เนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะ

การพัฒนาชุมชนด้วยหลักสัปปริสธรรม 7

หลักสัปปริสธรรม เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มนุษย์ปฏิบัติตามแล้วสามารถทำให้บรรลุ นิพพานได้หรืออาจกล่าวได้ว่าหลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมที่สามารถพัฒนามนุษย์ได้อย่างดีในสัปปริสสูตร อภิปริ ปัญญาสกัมมฉินนิกาย ปรากกพุทธโอวาทเรื่องธรรมของคณติ (สัตบุรุษ) คนที่สมบูรณ์แบบหรือมนุษย์โดย สมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกที่ดี มีคุณค่าที่แท้จริงของมนุษย์ชาติ มีธรรมะหรือคุณสมบัติที่เรียกว่า สัปปริสธรรม 7 ประการ ได้แก่

1) อัมมัญญตา คือ รู้จักเหตุ รู้จักหลักการกฎเกณฑ์ รู้เหตุที่ทำให้เกิดผล รู้สาเหตุความเป็นไปใน การดำเนินชีวิต

2) อตถัญญตา คือ รู้จักผล รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ รู้จักผลที่สืบเนื่องจากการกระทำ รู้ว่าการดำเนินชีวิตอยู่นั้นประสงค์ประโยชน์ใด

3) อัตตัญญตา คือ รู้จักตน รู้ความเป็นจริงของตนว่า เป็นใคร มีความรู้ความสามารถ ความถนัด มีคุณธรรมเช่นใด เพื่อการปฏิบัติที่เหมาะสม และการแก้ไขปรับปรุงให้สอดคล้องถูกต้อง

4) มัตตัญญตา คือ รู้จักประมาณ รู้จักพอดี พอเหมาะ พอควร

5) กาลัญญตา คือ ความรู้จักกาล รู้เวลาอันเหมาะสม เช่น ตรงต่อเวลา ทันเวลา และพอเวลา

6) ปริสสัญญตา คือ รู้จักชุมชน รู้จักการประพาสต่อชุมชน รู้จักการวางตัว การแต่งกาย และกริยามารยาทให้ถูกต้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี 7) ปุคคลปโรปัณญตา

การพัฒนาชุมชนด้วยหลักสังคหวัตถุ

สังคหวัตถุธรรม หมายถึง การประพาสปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น และตนเอง ทาน การให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีความรู้ก็จะแบ่งปันให้โดยไม่หวงความรู้ หรือถ้าไม่ได้ขาดความรู้ ยินดีที่จะเขาไปช่วยให้งานสำเร็จ หรืออาจเรียกได้ว่าทำให้ผู้คนในชุมชนเป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สังคหวัตถุสูตร ว่า “ทานญจ เปยวชฺชญจ อตถจริยา จ ยา อธิสมานตตตา จ ฌมเมสุ ตตถ ตตถ ยถารห” (พระไตรปิฎก (บาลี) 21/256/373) หลักสังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานตตตา สังคหะ หมายถึง วิธีสงเคราะห์ หมายถึงวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น พุดง่าย ๆ สังคหวัตถุ ก็คือ เทคนิควิธีทำให้คนรัก หรือมนต์ผูกใจคนนั่นเอง มี 4 ประการ คือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 412)

1) ทาน คือการให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน

2) ปิยวาจา คือ วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

3) อัตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

4) สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยร่วมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

บทสรุป

แนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาปัจเจกชนและชุมชนนั้น ประสงค์จะพัฒนาให้คนเป็นคนดี เกิดการพัฒนาทั้งตนเองและทั้งชุมชนหรือสังคม แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นหลักธรรมที่จะช่วยในการพัฒนาทั้งสองอย่างให้ยั่งยืนได้

แนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาปัจเจกชนหรือตนเอง ในทางพระพุทธศาสนามีหลักในการพัฒนาตนเองอยู่มากมาย สุดแต่ใครจะนำหลักธรรมข้อไหนไปปฏิบัติหรือประยุกต์เข้ากับตนเองได้ แต่ในบทความนี้ ผู้เขียนได้สังเคราะห์เป็น 3 หลักด้วยกันคือ 1) หลักการพัฒนาตนเองทางด้านการงานและการเงิน การประกอบอาชีพต้องมีวิสัยทัศน์ มองเห็นโอกาสในทุกๆ ที่ และที่สำคัญมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส พูดจาไพเราะ รักษาคำพูด ทำงานทำจริง ไม่เหลวไหล และมีความซื่อสัตย์ อันนี้เป็นเรื่องของการทำงาน ส่วนเรื่องการเงินนั้นต้องขยันหา รักษาได้ ใช้จ่ายอย่างประหยัด ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เรียกว่า หัวใจเศรษฐี (อุ อากะ สะ) 2) การพัฒนาตนเองด้วยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา 3 อย่างนี้จะทำให้เรารู้จักตัวเอง มีปัญญา ไม่สิ้นสุด พัฒนาได้เรื่อย ๆ และต้องพัฒนาต่อไป เพราะการเรียนรู้ไม่มีที่สิ้นสุด 3) การพัฒนาตนเองด้วยหลักภาวนา 4 คือการพัฒนาทางด้านร่างกาย พัฒนาทางด้านศีล พัฒนาทางด้านจิต และพัฒนาทางด้านปัญญา 4 ประการนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะถ้าร่างกายไม่ดี ไม่แข็งแรง ด้านอื่น ๆ ก็พัฒนาไม่ได้หรือพัฒนาได้ช้า

ส่วนแนวคิดพุทธปรัชญาเถรวาทเพื่อการพัฒนาชุมชนนั้น ผู้เขียนได้ใช้แนวคิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขเริ่มต้นจากครอบครัว ด้วยหลักฆราวาสธรรม คือ หลักธรรมสำหรับการอยู่ครองเรือน มี 4 ประการคือ 1) สัจจะ คือความจริงใจต่อกันและกัน ไม่นอกใจกัน เป็นต้น 2) ทมะ คือการฝึก ฝึกที่จะหักห้ามใจตนเองไม่ให้ประพฤติผิดต่อครอบครัว 3) ขันติ ต้องมีความอดทนต่อกันและกัน และ 4) จาคะ ต้องมีน้ำใจต่อกันและกัน แบ่งปันสิ่งของแก่กันและกัน เป็นต้น ถัดมาก็เป็นการพัฒนาชุมชนด้วยแนวคิดเกี่ยวกับเบญจศีล 5 หรือ ศีล 5 ประกอบด้วย ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ลักขโมยของกันและกัน ไม่คบชู้หรือแย่งลูกภรรยาของกันและกัน ไม่พูดหลอกลวงกัน และไม่ดื่มสุราและสิ่งเสพติด นอกจากนี้ก็ยังมีหลักการพัฒนาชุมชนด้วยหลักสัปปริสธรรม 7 และสุดท้ายแนวคิดในการพัฒนาชุมชนด้วยหลักสังคหวัตถุ ประกอบด้วย ทาน คือรู้จักให้ ปิยวาจา มีคำพูดที่

ไพเราะ ไม่เสียตังไม่กระทบกระทั่ง อัถจรียา ประพุดิตนให้เป็นประโยชน์ และสมานัตตดา ประพุดิตน ให้เสมอดันสม่าปลาย

เอกสารอ้างอิง

- กษราภรณ์ บุรวัฒน์, เกศกนก พาพลงาม, จอ มิน, ฆนัฏกร ภาวะดี, โกสิต สังขพิทักษ์, พระครูปลัดประสิทธิ์ ปลีทุโธ. (2563). “หลักธรรมกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง”. *วารสารสิรินธรปริทรรศน์*. ปีที่ 21 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม: 387-397.
- ปิ่นทิพย์ มโนสุจริตธรรม, พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส และ รุ่งโรจน์ ศิริพันธ์. (2563). “วิกฤตครอบครัวในสังคมไทย: ศึกษาและเสริมสร้างครอบครัวสันติสุขตามหลักขรวาสธรรม”. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. ปีที่ 8 ฉบับเพิ่มเติม: 48-60.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2549). *พุทธวิธีบริหาร*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาพูนศักดิ์ วัชรวิโส (กมล). (2561). “แนวคิดปัจเจกนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท”. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2: 275.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2551). *พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). *จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร?*, (ม.ป.ป.).
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถร). (2546). *ธรรมคดี*. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).